

І. В. Голубовська

*кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет
імені Івана Франка)*

Специфіка українського мовленнєвого етикету

Життя кожної людини підпорядковується етикету – загальноприйнятим нормам поведінки в суспільстві. Міжособистісні взаємини реалізуються в різноманітні етикетних діях (привітання, прощання, звертання, вибачення, побажання, співчуття, запрошення, поздоровлення, похвала, благословення тощо). Етикетна поведінка не можлива без знання відповідних норм мовного та мовленнєвого етикету.

На думку Алли Коваль, мовний етикет – складна система мовних знаків, що спирається на моральні правила й вимоги, вказуючи на ставлення як до інших людей, так і до себе [2: 125]. Ці формули обов'язкові для всіх членів суспільства, стійкі, але одночасно історично змінні, позначені рисами національної специфіки.

На практиці мовний етикет реалізується в мовленнєвому етикеті, котрому притаманні традиційні національні правила мовленнєвої поведінки. Оволодіння мовленнєвими нормами та правилами є важливим фактором професійного становлення компетентного фахівця в будь-якій галузі, адже без знання мовленнєвого етикету комуніканти не зможуть ані встановити шанобливий контакт, ані отримати необхідну інформацію, ані обговорити питання, що не мають однозначного вирішення тощо. Наталя Шарманова вважає такі усталені мовні комплекси одним із різновидів мовних кліше, які відтворюються автоматично на рівні підсвідомості й репрезентують національний мовний етикет загалом [6].

Український мовленнєвий етикет, за спостереженням Мирослава Стельмаховича, є національним кодексом словесної добродісності, правилами ввічливості. Він сформувався історично в культурних верствах нашого народу й передається від покоління до покоління як еталон порядної мовленнєвої поведінки українця, виразник людської гідності та честі, української шляхетності й аристократизму духу [5: 20].

Безперечно, ці правила мовленнєвої поведінки з'явилися не миттєво, в певний конкретний момент, а виробилися поступово, як результат узагальнення багаторічного досвіду спілкування кращих представників нації. Так, Оксана Мельничук наголошує на тому, що український мовленнєвий етикет – це система спеціально призначених формул ввічливості, яка склалася у процесі історичного розвитку народу, відображає особливості мовної свідомості, основні риси ментальності, зокрема такі, як доброзичливість, толерантність, щирість, прихильність, люб'язність [4].

Варто пам'ятати про те, що мовленнєвий етикет не є раз і назавжди усталеною категорією. Зміни в житті суспільства вносять суттєві корективи й у частотність вживання мовних етикетних формул, актуалізуючи одні з них і виводячи на периферію інші. Любов Мацько справедливо наголошує на тому, що мовна політика 30-х – 80-х рр. ХХ ст. унеможливила вживання етикетних мовних формул на кшталт "Уклінно прошу! Моє шанування! Кланяюсь низенько! Якщо Ваша ласка! Даруйте на слові! Щиро перепошую!", а також вітань і побажань з конфесійною конотацією: Слава Ісусу Христу! Навіки слава! Бог на поміч! Боже допоможи! Ідіть з Богом! Дай Боже! З Богом!" [3: 16].

Зміни в мовленнєвому етикеті відбуваються постійно. Так, нині відродилися призабуті в радянські часи форми звертання *пане, пані, панно*. "Революція гідності" 2013 – 2014 рр. актуалізувала вітання "Слава Україні! – Героям слава!" – відоме гасло діячів ОУН. Ясна річ, цей глибоко патріотичний вислів не обмежується суто етикетними завданнями, пробуджуючи в серцях українців високі почуття.

Будь-яке спілкування розпочинається з вітання: "Добрий ранок!", "Добрий день!", "Добрий вечір!", "Вітаю Вас!". Зазвичай першим вітається молодший зі старшим, чоловік із жінкою, підлеглий із керівником, студент із викладачем, учень з учителем, дитина з дорослим. Привітання, як правило, супроводжується легким нахилом голови. Прощаючись, кажуть: "До побачення!", "До зустрічі", "Усього найкращого!", "На все добре!".

Звертаючись із проханням, людина може застосовувати такі мовленнєві формули: "будь ласка", "будьте ласкаві", "будьте люб'язні", "прошу Вас", "чи не могли б Ви", "чи можна Вас попросити", "дозвольте Вас попросити про послугу", "якщо Ваша ласка". Для вибачення за помилку використовують вирази "вибачте, будь ласка", "прошу вибачення", "даруйте", "мені дуже шкода", "як я можу загладити свою провину", "прийміть мої вибачення",

"перепрошую", "я не можу не вибачитись перед Вами". Не варто вживати ненормативний вислів "я вибачаюся", неправильний як із точки зору граматики, так і з позиції етики. Етимологічно постфікс *–ся* походить від зворотного займенника *себе*, тож фраза "я вибачаюся" звучить абсурдно, а то й саркастично: я завдав вам шкоди і сам себе вибачив.

Висловити подяку можна словами "дякую", "спасибі", "велике спасибі", "красно дякую", "широ дякую", "я Вам дуже вдячний", "дозвольте висловити Вам подяку", "я не можу не подякувати Вам".

До незнайомих людей слід звертатися зі словами *пане, пані, панно, вельмишановне панство, шановний добродію, добродійко, шановне товариство, високе товариство, вельмишановна громадо*. Слід уникати звертань на зразок "жінко", "чоловіче", "громадяно", "хлопче", "дамо", "тітко", "дядьку" тощо. При анонімних контактах звертаються таким чином: "Скажіть, будь ласка...", "Пробачте, Ви не скажете...", "Вибачте, можна Вас запитати...".

Під час спілкування із знайомими людьми до шанобливої форми "Ви" варто додавати прізвище, ім'я, по батькові чи звання, посаду, титул: "Вікторе Васильовичу, Вас просять до телефону...", "Пане директоре, чи не могли б Ви...".

В офіційній обстановці найчастіше використовують звертання на ім'я та по батькові, часто з додаванням формул ввічливості "Шановна Віро Петрівно", "Галино Іванівно", "Петре Васильовичу", "Юрію Вікторовичу" тощо. Більш офіційною формою є звертання на прізвище з додаванням слів *пане, пані*: "Пане Борисюк", "Пані Мошківська". Звертаючись до колективу, оратор може застосувати формули "Вельмишановне панство", "Пані та панове", "Шановна громадо" тощо.

Пам'ятаймо, що за етикетом на "Ви" звертаються:

- до незнайомих чи малознайомих людей;
- до осіб, старших за віком чи посадою;
- в офіційній обстановці.

У традиційних українських родин так зверталися діти до батьків, онуки до бабусь і дідусів, похресники до хрещених та ін.

За своїми граматичними ознаками форма ввічливості Ви є займенником другої особи множини, тому в реченні вимагає після себе присудка, що стоїть у множині, а не в однині. Отже, правильно – *Ви підготувались* (а не Ви

підготувався), *Ви вивчили* (а не Ви вивчив), *Ви зробили* (а не Ви зробила), *Ви виконали* (а не Ви виконала).

Звертання на "ти" свідчить про близькість стосунків, про особливу довіру, симпатію до однодумця, а також про меншу ввічливість. Це звертання варто вживати:

- до доброго знайомого;
- у неформальному спілкуванні;
- в інтимно-сімейному колі;
- до однолітків та дітей.

Пам'ятаймо й про те, що етикетні формули не перекладаються дослівно з однієї мови на іншу. У таких випадках слід добирати загально прийняті відповідники. Напр., українським етикетним формулам "ласкаво просимо", "даруйте", "смачного" за змістом відповідають російські звороти "добро пожаловать", "простите", "приятного аппетита" (а не гіпотетично можливі буквально перекладені вислови "ласково просим", "дарите", "вкусного").

Загалом у мовленнєвому етикеті українців відбилися такі важливі ментальні риси, як почуття власної гідності й шаноба до інших людей. Марія Білоус наголошує: "На мовному рівні ці етнопсихологічні ознаки виявляються, зокрема, в тому, що семантичним центром багатьох висловів українського етикету є слова з коренем добр-, здоров, ласк- (добридень, добри вечір, доброго ранку, добридосвіток, на все добре, добродію; здоров був, здорові були, доброго здоров'я, дай Боже здоров'я, здрастуйте; будь ласка, ласкаво прошу, з вашої ласки та ін.)" [1]. Таким чином, мовленнєвий етикет не є механічним зібранням сухих, відірваних від життя формул; ця система правил ввібрала в себе краще, що є в українському народі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус М. "Заговори, щоб я тебе побачив" / Марія Білоус // Антисуржик : посібник / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів : Світ, 1994. – С. 19–23.
2. Коваль А. П. Культура ділового мовлення / Алла Коваль. – К. : Вища шк., 1982. – 287 с.
3. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (Зміни в лексиці) / Любов Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.
4. Мельничук О. М. Український мовленнєвий етикет : синтаксично-стилістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол.

наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Оксана Мельничук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/138059.html>

5. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / Мирослав Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20–21.

6. Шарманова Н. М. Етнічна асоціація як основа лінгвокультурної інтеракції (на матеріалі мовних кліше) / Наталя Шарманова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // enpuir.npu.edu.ua/bitstream/ 123456789 /3022 /1 / Sharmanova.pdf](http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3022/1/Sharmanova.pdf)